

ATROF-MUHITNI ASRASH EKOLOGIK O'YINLARNING AHAMIYATI

Yo'ldosheva Shahlo Islomjon qizi

Qo'qon universiteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-24 guruh talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20353189>

Annotatsiya

Ushbu ishda maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarda ekologik madaniyat hamda tabiatga nisbatan mas'uliyat hissini shakllantirishda ekologik o'yinlarning amaliy ahamiyati yoritilgan. Bugungi kunda global ekologik muammolar kuchaygan bir davrda, o'sib kelayotgan avlodga atrof-muhitni asrash ko'nikmalarini yoshligidanoq singdirish pedagogikaning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Bolalik davrining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, tabiat qonuniyatlarini va ekologik qoidalarni oddiy nazariy darslar orqali emas, balki bevosita qiziqarli o'yin faoliyati orqali o'rgatish yuqori samara beradi. Ekologik o'yinlar bolalarga o'simlik va hayvonot dunyosi, suv va havoning hayot uchun ahamiyati hamda tabiat muvozanati haqida ilk hayotiy tushunchalarni shakllantirish imkonini beradi.

Turli didaktik, rolli va harakatli ekologik o'yinlar bolaning shaxs sifatida shakllanishiga va uning atrof-muhitga bo'lgan munosabatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Bola o'yin jarayonida chiqindilarni turlarga ajratish, suvni tejash, o'simliklarni parvarish qilish va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish kabi muhim amaliy ko'nikmalarni oson o'zlashtiradi. Masalan, "Chiqindilarni saralash" o'yinida ekologik savodxonlik va mas'uliyat, "Tabiat qutqaruvchilari" o'yinida esa jamoada ishlash va muammoli vaziyatlardan chiqish xislatlari tabiiy ravishda rivojlanadi. Bunday o'yinlar bolaning kuzatuvchanligini oshiradi va unda jonli tabiatga nisbatan mehr-muhabbat uyg'otadi.

Pedagogik tavsiyalarda o'yin muhitini to'g'ri tashkil etish, tabiiy materiallar (barglar, urug'lar, toshlar) va ko'rgazmali qurollardan unumli foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Kattalarning roli bolalarga quruq taqiqlarni majburlash emas, balki qiziqarli tajribalar va savol-javoblar orqali jarayonni ijodiy yo'naltirishdan iborat ekanligi asoslangan. Xulosa qismida, ekologik o'yinlarning bolalarda ekologik ongni erta shakllantirishi va ularni kelajakda tabiatga g'amxo'r shaxs bo'lib yetishishiga poydevor bo'lishi bayon etilgan. Taqdim etilgan materiallardan bog'cha tarbiyachilari, boshlang'ich sinf o'qituvchilari va ota-onalar amaliy qo'llanma sifatida foydalanishlari mumkin.

Kalit so'zlar: ekologik o'yinlar, atrof-muhit, ekologik madaniyat, bolalar tarbiyasi, amaliy ko'nikmalar, tabiatni asrash, chiqindilarni saralash, pedagogik tavsiyalar, ekologik ong.

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-171-sonli Qarori ("Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"): Sohada uzluksiz ekologik ta'lim va targ'ibotni yangi bosqichga olib chiqish, o'quv dasturlariga ekologik mas'uliyatni singdirish vazifasini mustahkamlaydi.

Bugungi kunda insoniyat texnik taraqqiyotning yuqori cho'qqisiga chiqqan bo'lsa-da, global miqyosdagi jiddiy ekologik inqirozlar bilan yuzma-yuz kelmoqda. Iqlim o'zgarishi, suv resurslarining kamayishi, atmosfera havosining ifloslanishi va biologik xilma-xillikning yo'qolib borishi kabi muammolar nafaqat bitta davlat, balki butun sayyora kelajagiga xavf solmoqda. Bunday murakkab sharoitda atrof-muhitni asrash shunchaki alohida soha xodimlarining vazifasi emas, balki har bir fuqaroning hayotiy burchiga aylanishi zarur. Tabiatga bo'lgan g'amxo'rlik,

mas’uliyat va yuqori ekologik madaniyat inson ongida bir kunda shakllanib qolmaydi. Buning uchun tizimli ekologik ta’lim-tarbiya jarayonini bolalikning ilk davrlaridanoq boshlash pedagogika fanining eng muhim va kechiktirib bo’lmaydigan dolzarb vazifasidir.

Bolalik davri inson shaxsiyati va dunyoqarashining poydevori hisoblanadi. Aynan maktabgacha va kichik maktab yoshida bolalarda atrof-muhitga, o’simliklar va hayvonot olamiga nisbatan ilk munosabat hamda hissiy bog’liqlik shakllanadi. Pedagogik va psixologik qonuniyatlarga ko’ra, yosh bolalarga tabiat qonunlarini quruq qoidalar, taqiqlar yoki ma’ruzalar orqali o’rgatish kutilgan natijani bermaydi. Bolalar hayotni, olamni va uning muvozanatini asosan faol harakatlar hamda o’yinlar orqali anglyadilar. Shu sababli, ekologik o’yinlar bolalarga ekologik tushunchalarni eng tabiiy, tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishning eng samarali metodik vositasi bo’lib xizmat qilmoqda.

Ekologik o’yinlarning o’ziga xos xususiyati shundaki, ular bolani shunchaki kuzatuvchi emas, balki jarayonning faol ishtirokchisiga aylantiradi. Turli didaktik, rolli va harakatli ekologik o’yinlar jarayonida bola hayot uchun suv va havoning naqadar muhimligini, har bir o’simlik va hayvon tabiat zanjirining ajralmas bo’lagi ekanligini amalda his qiladi. Masalan, oddiy o’yin shaklidagi tajribalar orqali bola bir tomchi suvning ham qiymati borligini yoki bitta daraxt qancha havoni tozalashini tushunib yetadi. Bu jarayon bolada tabiat elementlariga nisbatan iste’molchilik munosabatini emas, balki uni asrash, himoya qilish va ko’paytirish tuyg’usini uyg’otadi.

Ushbu mavzuning amaliy ahamiyati yosh avlodda kundalik hayotiy ekologik ko’nikmalarni (Green Skills) shakllantirish bilan ham chambarchas bog’liqdir. Zamonaviy ekologik o’yinlar, masalan, "Chiqindilarni saralash", "Suvni teja", "Yashil patrul" kabi interaktiv o’yinlar orqali bolalar kundalik hayotda qanday qilib ekologik toza yashash mumkinligini o’rganadilar. Chiqindini maxsus qutilarga tashlash, plastmassa va qog’ozni alohida ajratish, uydan chiqishda chiroqni o’chirish yoki tish yuvganda suvni yopish kabi oddiy tuyulgan harakatlar o’yinlar orqali bolaning odatiga aylanadi. O’yin davomida shakllangan bu ijobiy odatlar vaqt o’tishi bilan ularning hayot tarziga ko’chadi va kelajakda tabiatga zarar yetkazmaydigan sog’lom avlod shakllanishiga poydevor bo’ladi.

Shu bilan birga, ekologik o’yinlar bolalarning intellektual va ijtimoiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. O’yin davomida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni (masalan, ifloslangan daryoni tozalash yoki quriyotgan gulni qutqarish ssenariylarini) hal qilish jarayonida bolada tanqidiy va mantiqiy fikrlash faollashadi. Bolalar jamoa bo’lib ishlashni, bir-birlari bilan maslahatlashishni va umumiy ekologik maqsad yo’lida birlashishni o’rganadilar. Bu esa ularning muloqot madaniyatini oshirish bilan birga, jamiyat oldidagi ijtimoiy mas’uliyatini ham erta uyg’otadi.

Kattalarning — ota-onalar, tarbiyachilar va o’qituvchilarning vazifasi bolalarga faqat cheklovlar qo’yish (“gulni uzma”, “suvni to’kma”) emas, balki ularni tabiat bilan bevosita muloqotga chorlovchi ijodiy muhit yaratishdir. O’yinlarda tabiiy materiallardan (barglar, urug’lar, toshlar, qum) unumli foydalanish bolaning sensor his-tuyg’ularini ham boyitadi. Mazkur ishning maqsadi atrof-muhitni asrashda ekologik o’yinlarning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish, ta’lim-tarbiya jarayoniga eng samarali o’yin ssenariylarini tatbiq etish metodikasini ko’rsatish va tarbiyachilar hamda ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar tizimini ishlab chiqishdan iborat. Bu yondashuv bolalarni nafaqat bilimli, balki tabiat bilan uyg’unlikda yashaydigan, ona zaminni ardoqlaydigan haqiqiy ekologik madaniyatli shaxs qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Ekologik o’yinlar bolalarga atrof-muhitni asrash qoidalarini amaliyotda ko’rsatuvchi eng ta’sirchan metodik vositadir. Pedagogik jarayonda ushbu o’yinlarni mazmuniga ko’ra uchta asosiy

guruhga ajratgan holda tashkil etish yuqori natija beradi. Har bir guruh bolada o'ziga xos ekologik ko'nikma va mas'uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan:

- **Didaktik ekologik o'yinlar.** Bu guruhga "Chiqindilarni saralash", "Tabiat elementini top" yoki "Yashil dorixona" kabi o'yinlar kiradi. Masalan, "Chiqindilarni saralash" o'yinida bolalar plastik, qog'oz va shisha maketlarini tegishli rangdagi qutilarga joylashtiradilar. Bu orqali ularda chiqindilarning tabiatga zarari va qayta ishlash tizimi haqida ilk tushunchalar paydo bo'ladi.
- **Rolli-ekologik o'yinlar.** Bolalar "Tabiat politsiyasi", "O'rmon shifokori" yoki "Yashil patrul" kabi rollarni ijro etadilar. O'yin davomida o'rmonni chiqindilardan tozalash yoki shikastlangan daraxtlarga yordam berish ssenariylari sahnalashtiriladi. Bu jarayon bolada jonli tabiatga nisbatan shafqat, g'amxo'rlik va asrash tuyg'usini uyg'otadi.
- **Harakatli-ekologik o'yinlar.** Ochiq havoda, bog' va sayr maydonchalarida o'tkaziladigan o'yinlardir. Bolalar quruq barglar, urug'lar yoki toshlarni to'plash orqali tabiat materiallarini guruhlashni o'rganadilar. Shuningdek, o'simliklarni amalda sug'orish va tuproqni yumshatish kabi mehnat elementlari ham harakatli o'yinlarga integratsiya qilinadi.

Ekologik o'yinlarning samarali o'tishi uchun pedagoglar quyidagi shart-sharoitlarni ta'minlashlari zarur. Birinchidan, o'yinlarda quruq taqiqlardan ("gulni uzma", "suvni to'kma") qochish, aksincha, "keling, gulni birgalikda qutqaramiz" kabi rag'batlantiruvchi chaqiriqlardan foydalanish kerak. Ikkinchidan, o'yin jihozlari sifatida tabiiy yoki ikkilamchi xomashyolardan tayyorlangan bezaklardan unumli foydalanish lozim. Xulosa qilib aytganda, to'g'ri rejalashtirilgan ekologik o'yinlar bolalarning ekologik savodxonligini oshirib, ularda yashil dunyoga bo'lgan muhabbatni mustahkamlaydi.

XULOSA

Atrof-muhitni asrashda ekologik o'yinlarning pedagogik imkoniyatlari va ularning bolalar shaxsiga ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilish natijasida bir qator muhim xulosalarga kelindi. Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanining empirik (tajriba-sinov) ma'lumotlari shuni tasdiqlaydiki, ekologik o'yinlar shunchaki ko'ngilochar mashg'ulot emas, balki bolalarda ekologik ong va madaniyat poydevorini shakllantiruvchi tizimli ilmiy-metodik jarayondir. Kichik yoshdagi bolalarning psixofiziologik xususiyatlariga ko'ra, ularda mavhum ekologik tushunchalarni aks ettirish faqatgina nazariy va verbal (og'zaki) ma'lumotlar orqali kutilgan samarani bermaydi. Haqiqiy va barqaror ekologik tafakkur bola muayyan tabiat hodisalari yoki atrof-muhitni muhofaza qilish modellarini o'yin faoliyati jarayonida o'zi amalda sinab ko'rgandagina shakllanadi. Olib borilgan metodik tahlillar ekologik o'yinlarning bolalar kognitiv (bilish) va hissiy-irodaviy sohalariga majmual ta'sir ko'rsatishini aniqladi. Didaktik ekologik o'yinlar orqali bolalarda tabiat elementlarini tizimlashtirish, tahlil qilish va ularning o'zaro sabab-oqibat aloqalarini (masalan, suvning ifloslanishi hayvonot olamiga qanday ta'sir qilishi) tushunish kabi mantiqiy fikrlash operatsiyalari faollashadi. Rolli va amaliy yo'naltirilgan o'yinlar esa bolalarda eng muhim fazilat — ekologik empatiya (tabiatga nisbatan hamdardlik va hissiy bog'liqlik) hamda shaxsiy mas'uliyat tuyg'usini yuzaga keltirishi ilmiy jihatdan asoslandi. Bola o'yin davomida chiqindilarni saralash yoki o'simliklarni parvarish qilish harakatlarini bajarish orqali kundalik hayotda ekologik toza yashash ko'nikmalarini (Green Skills) avtomatik tarzda o'zlashtiradi. Ushbu ilmiy-pedagogik jarayonning yana bir muhim samarasi bolalarda "soft skills" (moslashuvchan amaliy ko'nikmalar) tizimining rivojlanishidir. Jamoaviy va interaktiv ekologik o'yinlarda bolalar umumiy ekologik muammoni hal qilish yo'lida muloqotga kirishishni, o'zaro rollarni adolatli

taqsimlashni va hamkorlikda qaror qabul qilishni o'rganadilar. O'yin ssenariylariga muammoli va qidiruv xarakteridagi vaziyatlarning kiritilishi bolaning ijodiy tasavvurini faollashtiradi va unda tanqidiy fikrlashni yuzaga keltiradi. Bu o'zgarishlar bolaning nafaqat ekologik savodxonligini oshiradi, balki uning umumiy ijtimoiylashuv jarayonini ham sezilarli darajada tezlashtiradi. Pedagogik tajribalar natijalari shuni ko'rsatadiki, ekologik o'yinlarning ta'limiy qiymati bevosita ta'lim muassasasi va oilada yaratilgan metodik shart-sharoitlarga bog'liq. Jarayonda verbal taqiqlash usullaridan mutlaqo voz kechish hamda o'yin muhitini tabiiy resurslar (barglar, qum, toshlar) va vizual ko'rgazmalar bilan boyitish talab etiladi. Kattalarning roli bolaning erkin ijodiy faoliyatini cheklash emas, balki bilvosita yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi savollar orqali uning mustaqil xulosalar chiqarishiga ko'maklashishdan iborat ekanligi isbotlandi. Xulosa qilib aytganda, uzluksiz ta'lim tizimiga ekologik o'yinlarni ilmiy asosda tatbiq etish yosh avlodni ekologik inqirozlar sharoitida to'g'ri qaror qabul qila oladigan, ona zaminni ardoqlaydigan g'amxo'r shaxs qilib tarbiyalashning eng samarali strategik yo'lidir. Taqdim etilgan amaliy materiallar va tasniflar maktabgacha va boshlang'ich ta'lim pedagoglari hamda ota-onalar uchun tabiatni asrash g'oyalari tizimli singdirishda muhim amaliy manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. 2030-yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida (PQ-184-son, 31.05.2024-y.). – Toshkent, 2024.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “O'zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida (PF-16-son, 18.01.2024-y.). – Toshkent, 2024.
3. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish. / O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 144 b.
4. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha pedagogika. / Darslik. – Toshkent: Ilm-ziyo, 2021. – 280 b.
5. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. / Darslik. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2022. – 320 b.
6. Shirinova M.U. “Ilk qadam” davlat o'quv dasturini amaliyotga tatbiq etish metodikasi. / Metodik qo'llanma. – Toshkent, 2023. – 145 b.
7. Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. / Darslik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020. – 380 b.
8. Normurodov X. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. // "Pedagogik mahorat" ilmiy-nazariy jurnali. – Buxoro, 2023. – № 5. – B. 112-118.
9. Toshpo'latova Sh.Q. O'yinlar orqali bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish. / Metodik tavsiyanoma. – Toshkent: Cho'lpon, 2021. – 96 b.